Harfistička tradicija u Hrvatskoj

Ćiković, Veronika

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Academy of Music / Sveučilište u Zagrebu, Muzička akademija**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:116:101835

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

Repository / Repozitorij:

Academy of Music University of Zagreb Digital Repository - DRMA

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU MUZIČKA AKADEMIJA
III. ODSJEK

VERONIKA ĆIKOVIĆ

HARFISTIČKA TRADICIJA U HRVATSKOJ

DIPLOMSKI RAD

ZAGREB, 2020.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU MUZIČKA AKADEMIJA
III. ODSJEK

HARFISTIČKA TRADICIJA U HRVATSKOJ

DIPLOMSKI RAD

Mentor: izv. prof. art Diana Grubišić Ćiković

Student: Veronika Ćiković

Ak. god. 2019./2020.

ZAGREB, 2020.

DIPLOMSKI RAD ODOBRIO MENTOR

izv. prof. art Diana Grubišić Ćiković

_____

Potpis

U Zagrebu, 22.09.2020.

Diplomski rad obranjen _____

POVJERENSTVO:

1. _____
2. _____
3 _____

OPASKA:

PAPIRNATA KOPIJA RADA DOSTAVLJENA JE ZA POHRANU KNJIŽNICI MUZIČKE AKADEMIJE

Na pomoći i informacijama nužnim za nastanak ovog rada zahvaljujem Mariji Mlinar, Dunji Lučev, Ljerki Šimari, Juliani Nagy Varjas Mayor, Editi *Topić Kopeczky*, Marku Kremi, *Anki Franjić, Blaženki Bubanj, Mirjam Lučev Debanić i Diani Grubišić Ćiković.*

SAŽETAK

Ovaj rad predstavlja povijesni pregled hrvatske harfističke tradicije, kao i glavnih inozemnih škola čiji utjecaji sežu sve do naših prostora kroz najznačanije ličnosti hrvatskog harfističkog i glazbenog svijeta. Također, kratkim opisima i povijesnim pregledima najvažnijih kulturnih ustanova u Hrvatskoj, rad pruža društveno-povijesnu pozadinu događaja i njihovih protagonista.

Ključne riječi: harfa, poučavanje harfe, škola, akademija, povijest

ABSTRACT

This thesis contains a historical review of harp playing in Croatia as well as brief explanations of important international schools that influenced Croatian harpists and tradition greatly. Moreover, concise historical descriptions of concert venues were given to convey cultural atmsphere of historical periods portrayed in this thesis.

Key words: harp, harp teaching, school, academy, history

SADRŽAJ

1. Uvod 1

3. Kulturni život Zagreba na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće 3

3.1. Glazbeni život Zagreba 3
3.2 Hrvatski glazbeni zavod 4

4. Češka škola i njezini utjecaji 7

4.1 Najznačajniji predstavnici češke škole 7
4.2 Početak sviranja harfe u Hrvatskoj – Lujza Holubova 8
4.3 Učenice 11
5.1 Ruda Ravnik Kosi 14
5.2 Utjecaj francuske škole 14
5.3 Prve studentice 15
5.4 Marija Mlinar 16
5.5 Muzička akademija danas 18
5.6 Utjecaj ruske tradicije 20

6. Split 24

6.1 Hrvatsko narodno kazalište Split 24
6.2 Glazbena škola Josipa Hatzea 25

7. Rijeka 26

7.1 Hrvatsko Narodno Kazalište Ivana pl. Zajca 26
7.2 Glazbena škola Ivana Matetića Ronjgova 27

8. Osijek 28

9. Zaključak 29

10. Literatura 30

11. Popis slika 31

1. Uvod

Potaknuta razmišljanjima o Zagrebačkoj pijanističkoj školi i njezinu utemeljitelju Svetislavu Stančiću, o violinistu Václavu Humlu, utemeljitelju Zagrebačke violinističke škole te o drugim značajnim pedagozima u Hrvatskoj, zapitala sam se postoji li zagrebačka ili hrvatska harfistička škola. Pitanje harfističke škole i tradicije naših krajeva sve me više zaokupljalo, a razmišljanja su me dovela do prilično žalosnog zaključka, a to je da čak ni mi, studenti harfe, o tome gotovo ništa ne znamo. Kako ni sama u početku nisam znala od kuda krenuti, odnosno gdje točno sežu počeci profesionalnog harfizma u Hrvatskoj, razgovarala sam s harfisticama starije generacije i u tim razgovorima čula mnoge dojmljive priče, poučna iskustva, ali i neka imena, meni do tada potpuno nepoznata. U tom trenutku odlučila sam da upravo o tome želim pisati u svom diplomskom radu, kako bih stvorila dokument koji nastoji okupiti što više informacija na jednom mjestu, prije nego što se one izgube u vremenu, kao što su se zasigurno već mnoge izgubile. Osim biografskih podataka o svim važnijim harfistima, htjela sam ukratko opisati i najvažnije značajke stranih škola na kojima su se temeljila njihova znanja, čiji će se skup uskoro zasigurno moći nazivati Zagrebačkom harfističkom školom. U razgovorima s najstarijom harfističkom generacijom osvijestila sam koliko se njihovo školovanje, nabava instrumenta, ali i profesionalni put, razlikovao od našeg danas. Kratkim opisima nekih svakodnevnih situacija s kojima su se tadašnje harfistice suočavale pokušala sam to dočarati.

2. Metodologija istraživanja

Budući da se do sada ovom temom nitko još nije bavio, o njoj ne postoje pismeni radovi ili istraživanja. Službenih dokumenata iz glazbenih škola, orkestara ili koncertnih ureda također nema dovoljno za pisanje rada o ovoj temi. Uzevši u obzir spomenute okolnosti, moj glavni izvor za pisanje rada postala su usmena izlaganja nekih harfistica o kojima u radu pišem. Štoviše, mnogi dokumenti o školovanju i zaposlenju, koncertni programi i slično, pronađeni su u privatnim arhivima. U *Digitaliziranim izvješćima Glazbene škole Hrvatskoga glazbenog zavoda* pronašla sam najstarije podatke o počecima učenja harfe. Kako bih opisala povijesne crtice i glazbenu topografiju mjesta o kojima pišem, koristila sam se povijesnim knjigama i glazbenim vodičima.

3. Kulturni život Zagreba na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće

3.1. Glazbeni život Zagreba

Posljednja četvrtina 19. stoljeća obilježena je otvaranjem novih hramova kulture, nove zgrade Hrvatskog glazbenog zavoda te, nešto kasnije, nove zgrade Hrvatskog narodnog kazališta. Godine 1895. sagrađena je zgrada Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu po projektu atelijera[1] Fellner i Helmer. Svečano otvorenje zgrade predstavljalo je kulturni događaj izuzetne važnosti, a obilježeno je i politički - paljenjem mađarske zastave, simboličnim činom studenata revoltiranih diktatorskom politikom hrvatskog bana Khuena Héderváryja. Donji grad postaje centar javnog muziciranja, iako, na prijelazu stoljeća, glazbeni život Gornjeg grada i dalje živi punim plućima. Koncerti se održavaju u dvorani Streljane na Tuškancu, često se muzicira u klubu Kvak koji okuplja intelektualce, osnovan je Prvi zagrebački citraški klub, a sve do 1895. u Stankovićevom kazalištu na Trgu svetog Marka Zagrepčani uživaju u koncertima, operama i baletima. Na mjestu današnje palače Hrvatskog instituta za povijest krajem 19. stoljeća nalazio se Odjel za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade kojeg bismo mogli usporediti s današnjim ministarstvom kulture. Isidor Kršnjavi bio je od 1891. do 1896. godine na čelu Odjela te je angažirao brojne domaće slikare i tako palaču učinio spomenikom hrvatske umjetnosti. Na stropu najraskošnije uređene Zlatne dvorane nalazi se freska *Umjetnost* Ivana Tišova, koja prikazuje harfisticu i njezine slušateljice.

Umjetnički mecena barun Ljudevit Ožegović 1875. podigao je palaču na broju 17 tadašnjeg Zrinskog trga. Godinu dana nakon završetka izgradnje, 1876., u palači je priredio veoma zanimljiv koncert na kojem su Zagrepčani mogli čuti, možda i prvi put, solističku izvedbu na harfi. Mlada harfistica Theresa Zamara izvela je djela svojeg oca Antonia Zamare[2], slavnog bečkog harfista. Moguće je da je izvela i njegovo djelo *Marche des Croates* (Hrvatska koračnica).

[1] Atelijer Fellner i Helmer projektirao je tri velike kazališne zgrade u Hrvatskoj. Prva je izgrađena u Varaždinu 1873., prema projektima Hermanna Helmera, prije nego što je 1873. osnovao zajednički atelijer s kolegom Ferdinandom Fellnerom. Riječko kazalište izgrađeno 1885. njihov je prvi zajednički projekt. Atelijer Fellner i Helmer projektirao je i kazališnu zgradu u Zagrebu, 1895.

[2] Antonio Zamara (Milano, 1829. – Beč, 1901.) bio je solist bečke *Hofoper* i profesor bečkog konzervatorija. Autor je mnogih solističkih djela i transkripcija za harfu. Poput oca, i sin Alfred Zamara bio je solist bečke *Hofoper*, profesor bečkog Konzervatorija i skladatelj, a njegova sestra Theresa Zamara bila je članica budimpeštanske opere, a kasnije također profesorica na bečkom Konzervatoriju.

3.2 Hrvatski glazbeni zavod

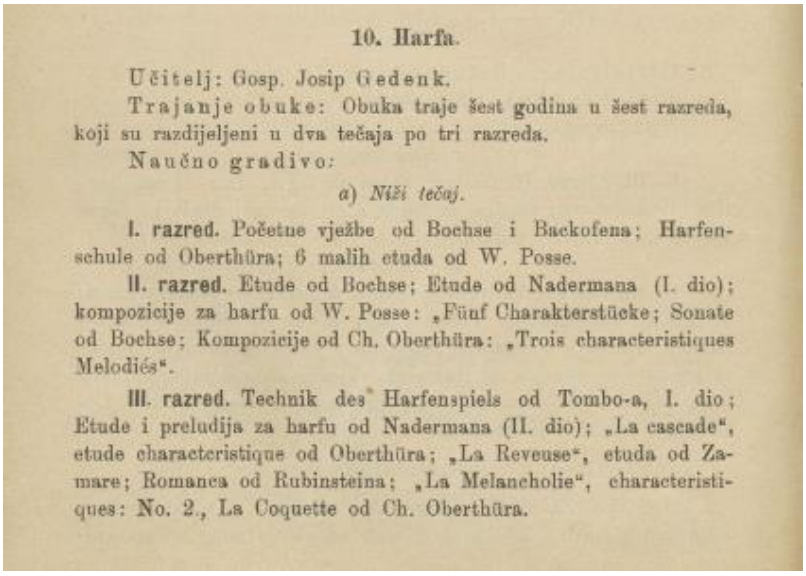
Godina osnivanja Društva prijateljah muzike (današnjeg Hrvatskog glazbenog zavoda), 1827., često se smatra godinom početka javnog glazbenog života u Zagrebu. Prije no što se po uzoru na srednju Europu i u Zagrebu počinju osnivati različita društva, većina društvenog života odvijala se u privatnim salonima. Povremeno, odvijali su se i javni koncerti, tzv. Akademije, međutim, osnivanjem Društva postavljaju se temelji za sustavni razvoj zagrebačkog glazbenog života. Društvo prijateljah muzike osnovano je 1827. godine kao društvo[3] ljubitelja glazbe. Jedan od osnivača bio je Georg (Juraj) Karl Wisner von Morgenstern, središnja figura zagrebačkog glazbenog života. Prvi koncert članova Društva okupljenih u Društvenom orkestru održan je 18. travnja 1827. ; danas se na taj dan obilježava dan Hrvatskog glazbenog zavoda. Taj koncert održan je u dvorani Gornjogradske gimnazije na Trgu svete Katarine, u to vrijeme Kraljevskoj akademiji. Osim u tom prostoru, koncerti su se održavali i u Preporodnoj dvorani te u plesnoj (tzv. redutnoj) dvorani tadašnjeg Stankovićeva kazališta na Markovu trgu, a od 1876. održavaju se u današnjoj zgradi Hrvatskog glazbenog zavoda, na adresi Gundulićeva 6. Najvažnja i konstantna djelatnost Zavoda bila je priređivanje koncerata na kojima je nastupao Društveni orkestar, učitelji škole i razni zagrebački glazbenici, a među inozemnim umjetnicima svakako valja istaknuti gostovanje orkestra *Tonkünstler* iz Berlina, pod ravnanjem Richarda Straussa, 1903. u zgradi "Hrvatskog sokola" na Mažuranićevom trgu.

Godine 1829. Društvo je osnovalo glazbenu školu kako bi osiguralo stručni kadar potreban za djelovanje i rad orkestra. U početku svojeg djelovanja škola je nudila trogodišnji nauk o pjevanju ili gudačkim instrumentima. U drugoj polovici stoljeća u Školi, koja postaje temelj glazbenog školovanja u Zagrebu, djelovali su Vatroslav Lisinski i Ivan Zajc. Lisinski je 1851. izabran za člana Ravnateljstva, uz što je bio i nadzornik škole i dirigent Društvenog orkestra. Početkom 20. stoljeća u Školi su djelovali Václav Huml, Umberto Fabbri, Fran Lhotka i Svetislav Stančić, budući profesori Muzičke akademije. Godine 1916. Škola dobiva naziv Hrvatski zemaljski konzervatorij, a 1920. Konzervatorij preuzima vlada i imenuje ga Muzičkom akademijom.

[3] Službeni naziv društva bio je *Societas filharmonica zagrabiensis* (Zagrebačko filharmoničko društvo), ali u dokumentima najčešće susrećemo ime pod kojim je bilo poznato među Zagrepčanima – *Musikverein* (Glazbeno društvo).

Proučavavši *Digitalizirana izvješća Glazbene škole Hrvatskog glazbenog zavoda*, pronašla sam nastavni plan učenja harfe iz 1894. godine. Obuka je trajala šest godina, a bila je podijeljena na niži i viši tečaj, svaki u trajanju od tri godine. U Ljetopisu glazbene škole Narodnog zemaljskog glazbenog zavoda za školsku godinu 1894./95 navedeno je kako je zaključkom sjednice ravnateljstva (18. srpnja 1984.) Josip Gedenk imenovan izvanrednim učiteljem za harfu, rog i trublju. U Ljetopisu iz školske godine 1896./97 naveden je zaključak sjednice održane 23. srpnja 1896. na kojoj je Prokop Obrethor imenovan namjestnim učiteljem za rog i trublju (harfa se ne spominje), budući da je dotadašnji profesor, Josip Gedenk, podnio ostavku uslijed imenovanja za vojnog kapelnika u Petrovaradinu. Ne postoje sačuvane informacije o podrijetlu ili obrazovanju Josipa Gedenka. Sačuvan je samo program Društvenog koncerta 20. travnja 1885. na kojem je izveo Fantaziju Charlesa Oberthüra

Zanimljvo je program nižeg i višeg tečaja harfe usporediti s današnjom osnovnom glazbenom školom. Didaktičke skladbe autora kao što su Wilhelm Posse, François-Joseph Naderman i Nicolas-Charles Bochsa i danas se često koriste u nastavi, ali u nešto kasnijim godinama učenja. Danas su dostupne suvremene početnice prilagođene vrlo ranoj dobi početka učenja. Solistička djela Charlesa Oberthüra izvode se veoma rijetko, a neka od ovdje navedenih djela (Koncert Nikole Wilma i Fantazija Hovaržovića) potpuno su nepoznata suvremenim harfistima.

10. Harfa.

Učitelj: Gosp. Josip Gedenk.

Trajanje obuke: Obuka traje šest godina u šest razreda, koji su razdijeljeni u dva tečaja po tri razreda.

Naučno gradivo:

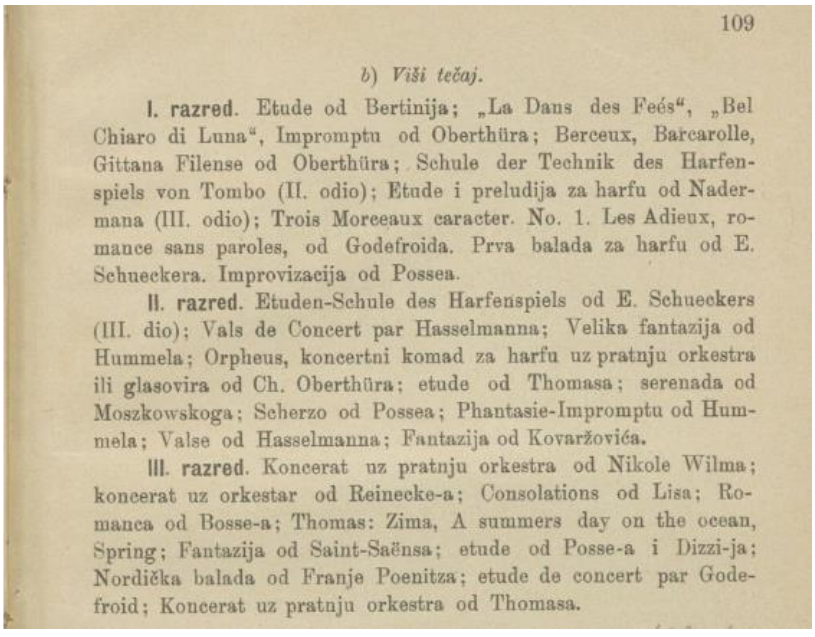
a) Niži tečaj.

I. razred. Početne vježbe od Bochse i Backofena; Harfenschule od Oberthüra; 6 malih etuda od W. Posse.

II. razred. Etude od Bochse; Etude od Nadermana (I. dio); kompozicije za harfu od W. Posse: „Fünf Charakterstücke; Sonate od Bochse; Kompozicije od Ch. Oberthüra: „Trois characteristiques Melodiés".

III. razred. Technik des Harfenspiels od Tombo-a, I. dio; Etude i preludija za harfu od Nadermana (II. dio); „La cascade", etude characteristique od Oberthüra; „La Reveuse", etuda od Zamare; Romanca od Rubinsteina; „La Melancholie", characteristiques: No. 2., La Coquette od Ch. Oberthüra.

Slika 3.2 a) Izvješće Narodnoga zemaljskoga glazbenoga zavoda iz školske godine 1895./96 prikazuje nastavni plan nižeg tečaja harfe

109

b) Viši tečaj.

I. razred. Etude od Bertinija; „La Daus des Feés", „Bel Chiaro di Luna", Impromptu od Oberthüra; Berceux, Barcarolle, Gittana Filense od Oberthüra; Schule der Technik des Harfenspiels von Tombo (II. odio); Etude i preludija za harfu od Nadermana (III. odio); Trois Morceaux caracter. No. 1. Les Adieux, romance sans paroles, od Godefroida. Prva balada za harfu od E. Schueckera. Improvizacija od Possea.

II. razred. Etuden-Schule des Harfenspiels od E. Schueckers (III. dio); Vals de Concert par Hasselmanna; Velika fantazija od Hummela; Orpheus, koncertni komad za harfu uz pratnju orkestra ili glasovira od Ch. Oberthüra; etude od Thomasa; serenada od Moszkowskoga; Scherzo od Possea; Phantasie-Impromptu od Hummela; Valse od Hasselmanna; Fantazija od Kovaržovića.

III. razred. Koncerat uz pratnju orkestra od Nikole Wilma; koncerat uz orkestar od Reinecke-a; Consolations od Lisa; Romanca od Bosse-a; Thomas: Zima, A summers day on the ocean, Spring; Fantazija od Saint-Saënsa; etude od Posse-a i Dizzi-ja; Nordička balada od Franje Poenitza; etude de concert par Godefroid; Koncerat uz pratnju orkestra od Thomasa.

Slika 3.2 b) Izvješće Narodnoga zemaljskoga glazbenoga zavoda iz školske godine 1895./96 prikazuje nastavni plan višeg tečaja harfe

4. Češka škola i njezini utjecaji

4.1 Najznačajniji predstavnici češke škole

Harfa je kao solistički i orkestralni instrument bila prisutna u Češkoj već krajem 18. stoljeća. Bila je prisutna i među narodnim glazbenicima te u samostanima. U Pragu su izlazila notna izdanja stranih i čeških skladatelja. Jan Baptist (Křtitel) Krumpholz (1742.-1790.) s harfom se upoznaje zahvaljujući Michaelu Haydnu, bratu Josepha Haydna, uz kojeg je učio kompoziciju stupivši 1733. u kapelu kneza Esterhazija. Kasnije se preselio u Pariz gdje je djelovao kao solist i pedagog i surađivao s graditeljem instrumenata Sébastinom Érardom[4], posvetivši mnogo pažnje problemu usavršavanja instrumenta. Napisao je 6 koncerata za harfu i orkestar, 52 sonate te mnoga komorna djela.

Ladislav Dussek (1760.–1812.) bio je svestrani glazbenik, harfist, klavirist, violinist i orguljaš. Glazbeno obrazovanje započeo je uz roditelje (otac mu je bio orguljaš, a majka Veronika Stebetova bila je harfistica), a završio u Hamburgu pod vodstvom C. Ph. E. Bacha. Autor je koncerta za harfu, mnogih sonata, sonatina i varijacija, a u mnogim djelima koristio je elemente češkog folklora. Harfistica Ann Griffiths ističe kako vrhunac njegovog stvaralaštva (kao i veliki izazov za interpreta) predstavljaju Tri koncertna dueta za harfu i klavir. Supruga Jana Ladislava Dusseka bila je tada poznata harfistica i skladateljica Sophia Corri Dussek. Ona je jedan od brojnih koncerata za violinu i gudače Ivana Mane Jarnovića preradila u Sonatu za harfu ili glasovir solo. Sonata je tiskana 1796. godine u Londonu. Harfistica Rajka Dobronić Mazzoni dobila je iz glazbenog odjela *The Stanford Music Library* Sveučilišta u Stanfordu (Kalifornija) dopuštenje za pretisak originalnog izdanja Jarnovićeve sonate te je 2005. godine izdavačka kuća *Ut Orpheus Edizioni Bologna* objavila suvremeno izdanje sonate u redakciji Dobronić Mazzoni.

Krumpholz i Dussek većinu života proveli su izvan svoje domovine, dok su u Češkoj vrlo često nastupali inozemni izvođači kao što su Doretta Spohr (supruga skladatelja Louisa Spohra) i Charles Oberthür.

Porastom interesa za harfu javlja se potreba za ustanovljavanjem studija harfe na praškom Konzervatoriju, koji je 1830. osnovao profesor J. Burian, a njegova prva učenica bila je I. Germansfeld. Iz tog vremena važno je spomenuti i harfiste Vaclava Alojza Staneka te njegovog najistaknutijeg učenika Alfreda Holyja. Njegov otac bio je trubač opere u Pragu, prijatelj Antonína Dvořaka i Bedřicha Smetane, ravnatelja opere. Međutim, Holy se rodio u

[4] Sébastian Érard konstruirao je 1810. prvu harfu sa dvostrukim položajem pedala.

Portu, gdje njegova obitelj odlazi kada je otac dobio posao ravnatelja konzervatorija i dirigenta. Po povratku u Češku, na praškom Konzervatoriju Holy je studirao harfu, violinu i kompoziciju. U Njemačkoj dobiva titulu „Pruski kraljevski virtuoz“, na Mahlerov poziv postaje solist Bečke državne opere, a poslije odlazi u SAD gdje postaje harfist Bostonskog simfonijskog orkestra.

U razvoju češkog suvremenog harfizma nezaobilazna figura bio je Hanuš Trneček, harfist, pijanist, dirigent i kompozitor, profesor, a kasnije i direktor praškog Konzervatorija. Među njegovim učenicima bila je i harfistica Lujza Holubova koja početkom Prvog svjetskog rata dolazi u Zagreb i postaje ključna figura za razvoj hrvatske harfističke škole u prvoj polovici 20. stoljeća.

4.2 Početak sviranja harfe u Hrvatskoj – Lujza Holubova

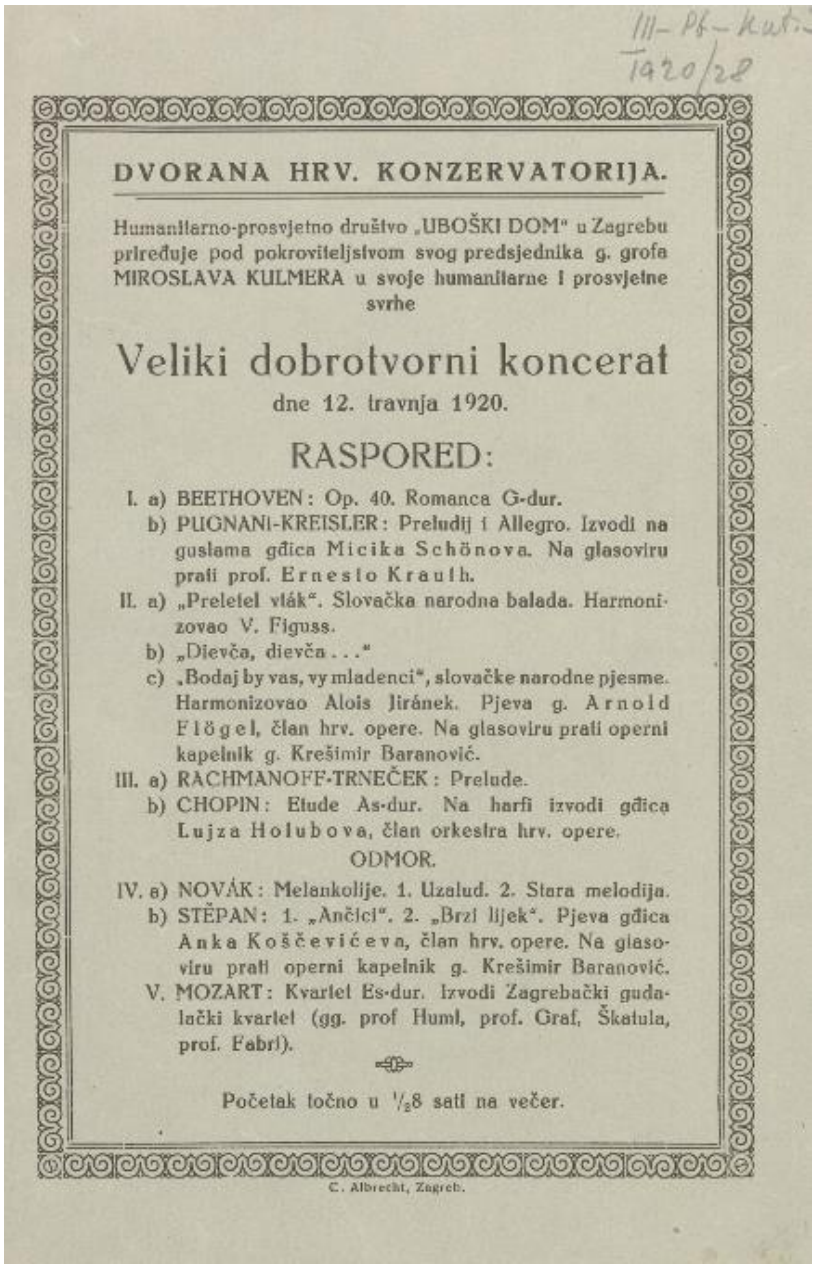
U Zagreb, ali i cijelu Hrvatsku, doseljavali su se u 19. stoljeću brojni češki službenici vojnici, učitelji i glazbenici. To je bilo vrijeme hrvatskog narodnog preporoda i vrijeme velikog kulturnog procvata. Osnivale su se školske i kulturne ustanove te mnoga glazbena i pjevačka društva. Kao vojni kapelnici, učitelji glazbe i orguljaši, mnogi češki glazbenici trajno su zadužili našu kulturu i odgojili nove generacije glazbenika. Václav Huml, praški student, koncertmajstor opere u Lavovu postaje koncertmajstor zagrebačke Opere. Djelujući u Zagrebu 50 godina kao pedagog, smatra se utemeljiteljem zagrebačke violinističke škole. Fran Lhotka, također praški student, koji stiže u Zagreb kao hornist i dirigent u Operi te profesor na školi Hrvatskog glazbenog zavoda, kasnije postaje dekan Muzičke akademije.

Vrlo slični putevi u Zagreb dovode i harfisticu Lujzu Holubovu (1881.-1962.), prvu profesionalnu harfisticu u Hrvatskoj. Nakon diplome na praškom Konzervatoriju u klasi čuvenog češkog harfista, profesora Hanuša Trnečeka, 1903., djelovala je kao solistica Češke filharmonije, zatim u kazališnom orkestru u Görlitzu te u operi u Lavovu. U Zagreb dolazi početkom Prvog svjetskog rata, 1914. i ostaje do kraja života. Bila je solistica opernog orkestra HNK Zagreb (Opera Zemaljskog kazališta) i profesorica na školi Hrvatskog glazbenog zavoda (Konzervatorij). I prije tog vremena svi su harfisti u Zagrebu također bili Česi; prije Holubove u Zagrebu je djelovao Kárel Kášparek[5]. Redovito je nastupala na

[5] Rajka Dobronić Mazzoni u svojoj knjizi *Harfa ljudi događaji* piše: „Prije Holubove u zagrebačkom orkestru svi harfisti su također bili Česi što je vidljivo iz njihovih autograma na nekim vrlo starim rukopisnim opernim dionicama. Posljednji u nizu prije Holubove bio je Kárel Kášparek“
Unatoč postojanju ove zanimljive informacije, u arhivima nisam uspjela pronaći informacije o dotičnom harfistu.

Društvenim koncertima Hrvatskog glazbenog kluba Lisinski u sklopu kojih je prva je u Zagrebu izvela kapitalna djela harfističke literature kao što su : koncert za flautu i harfu W. A. Mozarta u C–duru KV 299 , solističke skladbe Henriette Renie te najnovija djela tog vremena-Ravelovu Introdukciju i Allegro, Debussyjeve *Danse sacrée et Danse profane* za harfu i gudače i Trio sonatu za flautu, violu i harfu.

Na naslovnoj stranici uglednog harfističkog časopisa *The American Harp Journal, Official Publication of the American Harp Society* na popisu malobrojnih harfista koji su u prvoj polovici 20. stoljeća kupili tada najpoznatiju i najskuplju harfu na svijetu, proizvod američke tvrtke *Lyon&Healy* (Chicago), nalazi se i Lujza Holubova, kao jedna od prvih naručitelja. Nažalost, zbog dugova, harfu je kasnije prodala Radio stanici u Pragu. Vidjevši naslovnicu američkog časopisa, jedna od učenica Holubove, Rajka Dobronić Mazzoni, poslala je urednici članak o svojoj profesorici i njezinoj harfi koji je objavljen već u sljedećem broju (sv.21, br.1., 2007.) Osim tog članka, Dobronić Mazzoni o svojoj profesorici piše i u knjizi *Harfa ljudi događaji.* Holubovu opisuje kao vrlo zahtjevnu i autoritativnu profesoricu *stare škole* te spominje kako je na ispitima kao član komisije vrlo često bio prisutan i Václav Huml.

III-Pf-Kut.
1920/28

DVORANA HRV. KONZERVATORIJA.

Humanitarno-prosvjetno društvo „UBOŠKI DOM" u Zagrebu priređuje pod pokroviteljstvom svog predsjednika g. grofa MIROSLAVA KULMERA u svoje humanitarne i prosvjetne svrhe

Veliki dobrotvorni koncerat

dne 12. travnja 1920.

RASPORED:

I. a) BEETHOVEN: Op. 40. Romanca G-dur.
b) PUGNANI-KREISLER: Preludij i Allegro. Izvodi na guslama gđica Micika Schönova. Na glasoviru prati prof. Ernesto Krauth.
II. a) „Preletel vlák". Slovačka narodna balada. Harmonizovao V. Figuss.
b) „Dievča, dievča . . ."
c) „Bodaj by vas, vy mladenci", slovačke narodne pjesme. Harmonizovao Alois Jiránek. Pjeva g. Arnold Flögel, član hrv. opere. Na glasoviru prati operni kapelnik g. Krešimir Baranović.
III. a) RACHMANOFF-TRNEČEK: Prelude.
b) CHOPIN: Etude As-dur. Na harfi izvodi gđica Lujza Holubova, član orkestra hrv. opere.

ODMOR.

IV. a) NOVÁK: Melankolije. 1. Uzalud. 2. Stara melodija.
b) STĚPAN: 1. „Ančici". 2. „Brzi lijek". Pjeva gđica Anka Koščević eva, član hrv. opere. Na glasoviru prati operni kapelnik g. Krešimir Baranović.
V. MOZART: Kvartet Es-dur. Izvodi Zagrebački gudalački kvartet (gg. prof Huml, prof. Graf, Škatula, prof. Fabri).

Početak točno u ½8 sati na večer.

C. Albrecht, Zagreb.

Slika 4.2 a) Program dobrotvornog koncerta u Hrvatskom glazbenom zavodu 1920.godine na kojem Lujza Holubova nastupa kao solistica

4.3 Učenice

Rajka Dobronić Mazzoni (1922.–2011.) svoje djetinjstvo provela je u kući prožetoj umjetnošću. Na broju 16 u Visokoj ulici, u zapadnom krilu kuće, dugi niz godina živio je Ivan pl. Zajc. U istočnom krilu živjela je obitelj Augusta Šenoe. Upravo u tu kuću, nakon Prvog svjetskog rata, kao podstanar dolazi Antun Dobronić sa svojom ženom. Tamo odgajaju svoje dvije kćeri, Lelju i Rajku. Rajka Dobronić Mazzoni već kao učenica počela je uz svoju profesoricu dolaziti na kazališne predstave, u početku samo slušati, a kasnije ponekad i svirati.

Nakon završenog ispita na Konzervatoriju, 1943. postala je članica opernog orkestra zagrebačkog HNK, u vrijeme ravnatelja Jakova Gotovca. Budući da u to vrijeme u Zagrebu nije postojao studij harfe, Dobronić Mazzoni svoje obrazovanje nastavila je na *Akademiji za glasbo* u Ljubljani, kod profesorice Elene Portograndi[6]. Počinje učiti francusko - talijansku harfističku školu i otkriva mnogobrojne, njoj tada još nepoznate skladbe. Saznavši za ciklus božićnih pjesama za dječji ili ženski zbor i harfu, *The Ceremony of Carrols* Benjamina Brittena, u *British Councilu* zatražila je adresu skladatelja i osobno ga zamolila za note, budući da ih drugačije nije mogla nabaviti. Izdavač *Boosy&Hawkes* uskoro je poslao note i odgovorio ljubaznim pismom. Ovo djelo izveli su u Hrvatskom glazbenom zavodu američki zbor *The Robert Show Chorale* i Rajka Dobronić, pod ravnanjem osnivača ansambla, Roberta Showa. Nekoliko godina kasnije, na Dubrovačkim ljetnim igrama, Britten je prisustvovao izvedbi svoje opere *The Rape of Lucretia* i osobno se javio harfistici, sjetivši se možda njezina pisma.

Nakon što je profesorica Holubova otišla u mirovinu, Rajka Dobronić Mazzoni ostala je jedina harfistica u operi. Zamjenika je bilo teško naći, budući da su u to vrijeme u Zagrebu djelovale samo dvije harfistice, Rajka Dobronić i Hella Hoffmann, koja je bila solistica Zagrebačke filharmonije. Tada je ravnateljstvo angažiralo Lidiju Jovanovsku, korepetitoricu baleta u splitskom kazalištu, koja je učila harfu kod Holubove i bila na glasu kao talentirana i spretna harfistica.

Potaknuta propozicijama Jugoslavenskog natjecanja muzičkih umjetnika, prema kojima natjecatelji smiju obaveznu skladbu domaćeg autora svirati samo ako je tiskana, Rajka Dobronić Mazzoni predlaže Društvu hrvatskih skladatelja da izdaju zbirku skladbi za

[6] Iz knjige *Harfa ljudi događaji*: „Elena Portograndi (1909.-2002. ?), tršćanska Slovenka, vrlo draga i prijazna gospođa, spremna svojim studentima prenijeti znanje koje je stekla na glazbenoj akademiji u Veneziji kod poznate umjetnice i pedagoginje Margherite Cicognari (1901.-1993.), pariške učenice."

harfu solo. Glavni urednik zbirke bio je profesor Stanko Horvat, tiskana je 1979. godine, a sadrži djela Borisa Papandopula, Dubravka Detonija, Tomislava Uhlika, Ivane Lang i Ive Josipovića te do danas predstavlja jedino izdanje djela za harfu hrvatskih autora. Rajka Dobronić Mazzoni objavila je mnoštvo stručnih članaka te nekoliko knjiga: *Knjiga o harfi* (Sveučilišna naklada, 1983.), *Harfa* (Grafički zavod Hrvatske, 1989.), *Harfa u Hrvatskoj* (Hrvatsko društvo skladatelja, 1997.), *Vječna harfa* (Golden marketing, 2002.), *Harfa u hrvatskoj likovnoj umjetnosti* (Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2004.) te *Harfa, ljudi, događaji* (Vlastita naklada Rajka Dobronić Mazzoni, 2009.). Zanimljivo je spomenuti da je završila i studij farmacije u Zagrebu. Godine 2007., Rajka Dobronić Mazzoni darovala je Zbirci muzikalija i audiomaterijala Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu rukopisnu ostavštinu svog oca, skladatelja Antuna Dobronića, zbirku vlastitih nota i koncertnih programa te dvije vrijedne harfe.

Hella Hoffmann (1918.-2012.) započela je učiti klavir kod profesora Božidara Kunca, ali, unatoč tome što je klavir jako voljela, kao desetogodišnjakinja izabire harfu. Naime, u to su vrijeme harfistice bile vrlo tražene i njezina profesorica, Lujza Holubova, obećala joj je kako će, ukoliko bude jako marljiva, za nekoliko godina početi zarađivati, što je zbog loših financijskih prilika za nju bilo iznimno važno. U dobi od 20 godina počela je povremeno mijenjati svoju profesoricu u kazalištu i ta vrlo stresna iskustva bila su za nju od velike važnosti. Za vrijeme rata odlazi u Švicarsku, gdje se usavršavala i svirala u Švicarskoj filharmoniji, a po povratku u Zagreb postala je harfistica Zagrebačke filharmonije i surađivala s nekima od najvećih dirigenata 20. stoljeća, kao što su Lovro pl. Matačić i Igor Stravinski. U vrijeme kada je položila audiciju još nije imala diplomu (što je bilo obavezno za stalno zaposlenje) te uz rad započinje i studij u Grazu.

1950. godine u Hrvatskom glazbenom zavodu održan je Svečani koncert u čast 70-te godišnjice života profesora Václava Humla. Za posljednju točku Rudolf Matz je skladao, a tom prilikom i dirigirao, *Baladu za ansambl violina i viola te dvije harfe,* danas prilično nepoznato djelo. Harfe su svirale Hella Hoffmann i Rajka Dobronić.

Slika 4.3 a) Profesorica Lujza Holubova sa svojim učenicima (s lijeva na desno): Rajka Dobronić Mazzoni, Dana Krema, Mariborčanin Vajda nepoznatog prezimena, Hella Hoffmann

5. Muzička akademija u Zagrebu

5.1 Ruda Ravnik Kosi

Odsjek za harfu na Muzičkoj akademiji u Zagrebu osnovan je 1971. na zamolbu tadašnjih učenica harfe zainteresiranih za nastavak školovanja te u Zagreb stiže slovenska harfistica Ruda Ravnik Kosi (1944.-), koja je kao docent na Muzičkoj akademiji djelovala od 1971. do 1993. godine. Rođena u Ljubljani, glazbeno obrazovanje započinje učenjem klavira u dobi od sedam godina. Pokazavši veliki glazbeni dar, u dobi od devet godina počinje učiti i harfu[7] kod profesora Milana Bračka. Diplomirala je 1965. na *Akademiji za glasbo* u Ljubljani u klasi profesorice Elene Portograndi te kao stipendistica francuske vlade odlazi na specijalizaciju u Pariz kod profesora Pierrea Jameta (1893.-1991.), što je od iznimne važnosti jer donosi novi, značajni utjecaj francuske škole u Zagreb, gdje je do sada dominirala češka tradicija. Ruda Ravnik Kosi, dugogodišnja harfistica Simfonijskog orkestra RTV Slovenija, stalna članica Ansambla Slavko Osterc za suvremenu glazbu te mnogih drugih komornih sastava, kao profesorica na Muzičkoj akademiji u Zagrebu i *Akademiji za glasbo* u Ljubljani, ostavila je neizbrisiv trag odgojivši niz profesionalnih harfista, među kojima su i hrvatske harfistice: Juliana Nagy Varjas Mayor (1975.[8]), Branka Janjanin Magdalenić (1975.), Ljerka Šimara (1976.), Vesna Moravek (1979.), Edita Topić (1988.) te današnje današnje profesorice Muzičke akademije u Zagrebu, Mirjam Lučev Debanić (1993.) i Diana Grubišić Ćiković (1994.)

5.2 Utjecaj francuske škole

Pierre Jamet bio je učenik slavnog Alphonsea Hasselmansa (1845.-1912.), začetnika suvremene francuske škole. Njegovi učenici opisivali su ga kao vrlo strogog profesora visokih tehničkih zahtjeva. Jedni od glavnih principa njegove tehnike bili su: visoki palac, sviranje sredinom jagodice te snažna artikulacija duboko u dlan što je omogućavalo veliki i topli ton pri sviranju. Kompozitori kao što su Gabriel Fauré, Claude Debussy i Maurice Ravel izuzetno su ga cijenili i redovito se savjetovali s njim pri pisanju svojih djela. Hasselmans je bio profesor najistaknutijih francuskih harfista 20. stoljeća, među kojima je bio i Marcel

[7] Zanimljivo je da i mnoge druge harfistice dijele sličan početak svojeg glazbenog puta, započevši ga upravo kao nadarene učenice klavira. Danas je to mnogo rjeđi slučaj, dijelom možda zbog toga što su danas u školama dostupne male, bezpedalne, tzv. keltske harfe, mnogo pristupačnije djeci.

[8] Godine u zagradama označavaju godinu diplome pojedine harfistice.

Tournier, kojeg je na mjestu profesora pariškog Konzervatorija naslijedio Pierre Jamet. Majka Pierrea Jameta, Marie Mahout, bila je pijanistica u poznatom poduzeću *Pleyel* koje je tražilo mlade talentirane učenike harfe za promociju njihovog instrumenta – kromatske harfe. Jedan od dvojice odabranih bio je upravo mladi Pierre. Nešto kasnije, kromatsku harfu počeo je učiti i na pariškom Konzervatoriju u klasi profesorice Spencer. Na jednom od natjecanja, čuo ga je i profesor pedalne harfe, Hasselmans, koji je oduševljen njegovim talentom i izvedbom savjetovao da Jamet počne učiti pedalnu harfu, svjestan toga da će kromatska harfa zbog svojeg tonskog ograničenja uskoro postati zastarjela i izaći iz upotrebe. Jamet je uspješno surađivao s Debussyjem, naslijedio je poznatog harfista Marcela Grandjanyja u poznatom *Quintette Instrumental de Paris,* za koji su nova djela pisali Gabriel Pierné, Albert Roussel i Gian Francesco Malipiero. Nakon rata, kvintet mijenja ime u *Pierre Jamet Quintette* kako bi se naglasila važnost i solistička uloga harfe u tom sastavu.

5.3 Prve studentice

Juliana Nagy Varjas Mayor (1947.-) bila je učenica klavira u Glazbenoj školi Vatroslava Lisinskog kada ju je u dobi od 13 godina zainteresirala i harfa koju tada počinje učiti kao obligatni instrument kod profesorice Helle Hoffmann. Nekoliko godina učila je paralelno oba instrumenta, a u trećem razredu srednje škole klavira odlučila je školovanje nastaviti samo na harfi. U to vrijeme počinje raditi u Zagrebačkom gradskom kazalištu Komedija, a nedugo zatim na poziv svoje profesorice počinje raditi u Zagrebačkoj filharmoniji gdje ostaje sve do umirovljenja. Nakon završene srednje škole polaže prijemni ispit na konzervatoriju u Grazu gdje obavlja nastavu harfe, a ostale predmete sluša na tadašnjem teorijsko-nastavničkom smjeru zagrebačke Akademije, koja tada još nije imala odsjek za harfu. Juliana Nagy Varjas Mayor tadašnjem dekanu, Milu Cipri, uputila je niz molbi za otvaranje harfističkog odsjeka. Godinu dana kasnije, 1971., u Zagreb dolazi Ruda Ravnik Kosi kao prva profesorica harfe na Muzičkoj akademiji u Zagrebu, gdje je Juliana Nagy Varjas Mayor nastavila svoj studij i diplomirala 1975. godine. Nakon diplome, godinu dana se usavršavala kod profesorice Milice Barić u Beogradu. Osim rada u Zagrebačkoj filharmoniji predavala je harfu u Glazbenoj školi Pavla Markovca.

Branka Janjanin Magdalenić (1952.-2019.) harfu je počela učiti kod profesorice Rajke Dobronić Mazzoni. Nakon diplome na Muzičkoj akademiji u Zagrebu (1975. u klasi profesorice Rude Ravnik Kosi) odlazi na dvogodišnju specijalizaciju u Pariz kod profesorice pariškog Konzervatorija Jacqueline Borot. Radila je kao glazbena urednica u dramskom

programu Hrvatske radiotelevizije te kao solo harfistica Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu. Ostvarila je niz praizvedbi hrvatskih autora, snimila je Tri studije Borisa Papandopula, *Enypnion* Ive Josipovića i Iluminacije Dubravka Detonija, njoj posvećene. Pri posjetu Pape Benedikta XVI. Hrvatskoj, 2011., u sklopu programa Papina susreta s predstavnicima javnog i vjerskog života u HNK (u režiji Krešimira Dolenčića) Branka Janjanin Magdalenić izvela je skladbu Tomislava Uhlika, *Si suoni l'arpa*, također pisanu za nju.
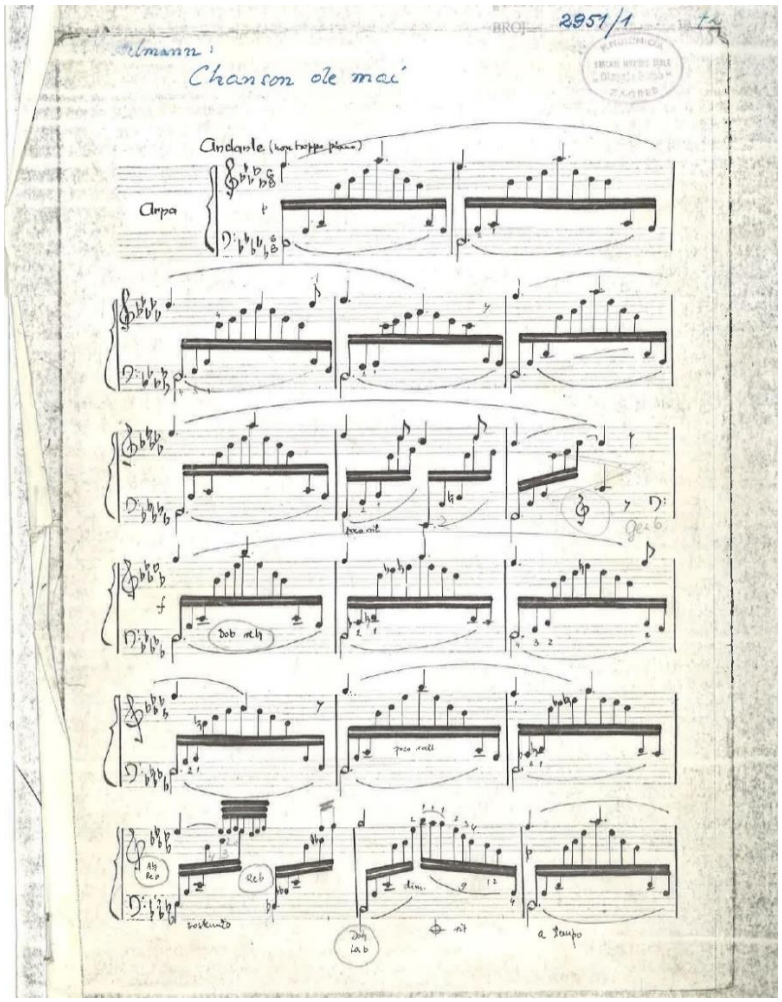
Ljerka Šimara (1952.-) glazbeno obrazovanje započinje svirajući klavir (kao i mnoge njezine kolegice), zatim počinje učiti harfu kod profesorice Rajke Dobronić Mazzoni u Glazbenoj školi Blagoja Berse te kod profesorice Helle Hoffmann u Glazbenoj školi Vatroslava Lisinskog. Po završenoj Muzičkoj akademiji u Zagrebu, u klasi profesorice Rude Ravnik Kosi, odlazi na usavršavanje u Pariz u klasu profesorice Annie Challan na *Conservatoire Roger Bourdin* u općini Marly-le-Roi, nekadašnjoj rezidenciji kralja Sunca, Luja XIV. Po povratku u Hrvatsku postaje solo harfistica Opere HNK u Zagrebu, gdje ostaje 30 godina. U vrijeme kada je imala problema s ramenom, što joj je uzrokovalo velike poteškoće u sviranju, osmislila je i patentirala držač koji harfu pridržava nekoliko centimetara odmaknutu od ramena, kako rame i kičma ne bi bili pod opterećenjem instrumenta. Na svjetskom pretraživaču izuma *Google Patents* Ljerka Šimara svoj izum uvela je i patentirala pod nazivom *The harp holder*. Veliku ljubav i dar za umjetnost, osim na glazbenom, ostvaruje i na literarnom te likovnom polju, pišući i ilustrirajući priče za djecu. Iz ljubavi prema svojem bajkovitom instrumentu nastala je njezina prva priča Harfistica, koju je 2010. dječje kazalište Svarog postavilo na scenu, a Hrvatska radiotelevizija objavila kao radioigru. Kao poseban užitak Ljerka Šimara ističe kućno muziciranje uz svojeg oca, Miroslava Šimaru, koji je bio violinist opere HNK u Zagrebu te član poznatog gudačkog kvarteta Pro Arte.

5.4 Marija Mlinar

Godine 1992. kao docent na Muzičkoj akademiji u Zagrebu počinje djelovati Marija Mlinar (1941.-), gdje s manjim prekidima ostaje sve do 2011. godine. Završila je osnovnu školu klavira, srednju školu harfe i teoretski odjel glazbene škole Vatroslav Lisinski, paralelno sa zagrebačkom V. gimnazijom. S njezinom profesoricom harfe, Hellom Hoffmann, cijeli život ostala je povezana velikim prijateljstvom. Svestrana od mladosti, prvo započinje studij na teorijsko-nastavničkom smjeru Muzičke akademije u Zagrebu, no ipak se odlučuje za harfu, koju je diplomirala 1972. *na Akademiji za glasbo* u Ljubljani, u klasi

profesorice Elene Portograndi. Kao i druge harfistice tog vremena, ističe kako je bila suočena s danas teško zamislivim situacijama i problemima. Umjesto žica ponekad je bila primorana koristiti najlon za ribolov odgovarajuće debljine, koji je zatim flomasterima bojala u odgovarajuću boju. Note su se u ono vrijeme prepisivale rukom, što je bio vrlo mukotrpan i spor posao tako da se nerijetko događalo da se pri prepisivanju u notnom tekstu potkrade i pokoja greška

.

Slika 5.4 a) Rukopis Marije Mlinar, prijepis notnog zapisa Chanson de Mai, op. 40 Alphonsea Hasselmansa

Marija Mlinar 1964. započinje rad u Zagrebačkom gradskom kazalištu Komedija. Kazalište nije imalo vlastiti instrument pa su za svaku predstavu radnici kazališta dolazili po njezinu privatnu harfu i nosili je na leđima od Masarykove ulice do kazališta Komedija. Slična iskustva imala je i njezina profesorica Hella Hoffmann koja je svoju harfu posuđivala

Zagrebačkoj Filharmoniji, čiji su radnici harfu nosili na *dincmanu*[9] kroz grad. Marija Mlinar 1969. postaje solo harfistica Simfonijskog orkestra HRT-a gdje ostaje sve do umirovljenja. Surađivala je s mnogim orkestrima i komornim ansamblima, ali i mnogim pjesnicima, likovnim i dramskim umjetnicima. Kao pedagog, osim na Muzičkoj akademiji radila je i u Glazbenoj školi Blagoje Bersa te u Zdravstvenom obrazovnom centru. Bila je dugogodišnja suradnica državnog protokola, Ureda predsjednika države i gradskog poglavarstva. U želji da popularizira svoj instrument, prva je na ovim prostorima počela izvoditi zabavnu glazbu na harfi. Izdala je nosače zvuka Čudesna harfa (1997.) i Božićna harfa (2000.) na kojima izvodi brojne strane, ali i hrvatske *evergreene.* Popularizaciji harfe zasigurno je uvelike pridonio i hrvatski orkestar harfi *1000 žica*, koji je na njezinu inicijativu osnovan 2008. godine. Orkestar svake godine održi nekoliko humanitarnih koncerata u Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog, a mnogobrojna publika uvijek se rado vraća.

5.5 Muzička akademija danas

Diana Grubišić Ćiković (1966.-) rođena je u Rijeci gdje je završila osnovnu i srednju školu klavira. Budući da u to vrijeme u Rijeci nije postojala mogućnost učenja harfe, istovremeno je pohađala osnovnu i srednju glazbenu školu harfe u Ljubljani kod profesorice Rude Ravnik Kosi. Klavir je diplomirala na Muzičkoj akademiji u Zagrebu u klasi profesorice Marije Gvozdić Horvat, 1988. godine, a harfu na *Akademiji za glasbo* u Ljubljani u klasi profesorice Rude Ravnik Kosi, 1994.godine. Usavršavala se kod renomiranih harfistica i pedagoginja, Catherine Michel i Patrizie Tassini. Poslijediplomski studij harfe završila je na Visokoj školi za glazbenu umjetnost „Ino Mirković" u Lovranu, u klasi profesorice Irine Petrovne Pašinskaje. 25 godina bila je solo harfistica orkestra Opere HNK Ivana pl. Zajca u Rijeci, a čitavo vrijeme surađuje s gotovo svim orkestrima u Hrvatskoj i Sloveniji, uz koje redovito nastupa kao solistica. Na Svjetskom harfističkom festivalu u Rio de Janeiru 2013. održala je niz solističkih nastupa, a na Svjetskom harfističkom kongresu u Sydneyju 2014. nastupala je s flautisticom Tamarom Coha Mandić. 2015. u Hrvatskom glazbenom zavodu praizvela je *Liru*, koncert za harfu i gudače Zorana Novačića, prvi[10] hrvatski koncert za harfu.

[9]Riječ *dincman* javlja se u zagrebačkom tzv. purgerskom dijalektu, a označava vozilo ili nosača prtljage na kolodvoru.

[10]Tomislav Uhlik 2004. napisao je *Nešto lijepo* za harfu i gudače, međutim, koncert *Lira* Zorana Novačića prvi je višestavačni koncert hrvatskog autora za harfu

Snimila je nekoliko nosača zvuka (*Riječki klavirski trio*, *Harfosfera*, *Slow Motion*, *L'Heure Exquise*) na kojima su zastupljena i mnoga djela hrvatskih autora.
S flautisticom Tamarom Coha Mandić i udaraljkašicom Ivanom Kuljerić Bilić snimila je Koncertantnu muziku za flautu, harfu, udaraljke i gudače objavljenu 2012. na nosaču zvuka *Boris Papandopulo: Iz opusa*, u izdanju *Cantusa*.
Pedagoški rad započela je u glazbenoj školi Ivana Matetića Ronjgova u Rijeci gdje je radila od 1994. do. 2006, a 2002. postaje docentica, zatim 2015. izvanredna profesorica harfe na Muzičkoj akademiji u Zagrebu.

Mirjam Lučev Debanić (1972.-) harfu je započela učiti u glazbenoj školi Josipa Hatzea u Splitu kod profesorice Dunje Havala Lučev, nakon čega 1989. školovanje nastavlja na Muzičkoj akademiji u Zagrebu u klasi profesorice Rude Ravnik Kosi. Nakon diplome usavršavala se kod Isabelle Moretti u Francuskoj te kod Patrizie Tassini u Italiji. Od 1993. Mirjam Lučev Debanić solistica je Zagrebačke filharmonije, a 2006. godine postaje docentica na Muzičkoj akademiji u Zagrebu. Među njezinim solističkim nastupima ističe se hrvatska praizvedba Koncerta za obou i orkestar Witolda Lutosławskog, 1996., uz oboista Branka Mihanovića te praizvedba njoj posvećene skladbe *Nešto lijepo* za harfu i gudače Tomislava Uhlika. Solistički rad predstavila je na nosačima zvuka *Harfa* i *Nešto lijepo*, a iz suradnje s flautisticom Anom Domančić Krstulović nastali su nosači zvuka *Glazba za flautu i harfu, Nino Mazzoni: Composizioni per flauto e arpa* (po želji skladateljeve supruge, harfistice Rajke Dobronić Mazzoni) te snimka Koncertantne muzike za flautu, harfu, udaraljke i gudače Borisa Papandopula (nosač zvuka *Hommage a Boris Papandopulo*).

Škola kakva se danas uči na Muzičkoj Akademiji u Zagrebu predstavlja skup znanja, odnosno kombinaciju iskustava francuske i ruske škole te postavlja visoke zahtjeve temeljnih načela sviračke tehnike: čvrstu artikulaciju duboko u dlan, opušteni pokret zgloba i visoki palac, što rezultira kvalitetnim, bogatim tonom te agilnom tehnikom. Na godišnjim ispitima opsežan program izvodi se svirajući napamet. Njeguje se i vještina sviranja *prima vista*, komorno muziciranje te priprema orkestralnih dionica i sola.

5.6 Utjecaj ruske tradicije

Početkom 19. stoljeća harfa postaje jedno od najpopularnijih glazbala u Rusiji. Široki krug glazbenika i ruskih kompozitora počinje za harfu pokazivati izniman interes. Mihail Ivanovič Glinka osim zanimanja pokazuje i dobro razumijevanje instrumenta u svojim operama, uvertirama, ali i solističkim djelima za harfu. Unatoč velikom zanimanju za instrument, solistički repertoar u narednim godinama ostao je ograničen, što možemo objasniti činjenicom da u Rusiji u to vrijeme nije bilo profesionalnih harfista. Značajni gostujući koncertanti bili su John Thomas i Robert Nicolas-Charles Bochsa, no unatoč njihovim zapaženim koncertima, oni nisu uspjeli utjecati na razvoj profesionalnog sviranja harfe u Rusiji[11]. Prvi harfist koji je ostavio dubok trag u razvoju ruskog harfizma bio je Albert Zabel čiji je stvaralački život bio vezan uz Petrograd gdje je djelovao kao solist petrogradske Talijanske opere te kao solist Marijinskog teatra. Kada je 1862. Anton Rubinstein osnovao prvi ruski konzervatorij u Petrogradu, pozvao je Alberta Zabela kao profesora harfe i upravo iz njegove klase razvila se prva generacija profesionalnih ruskih harfista.

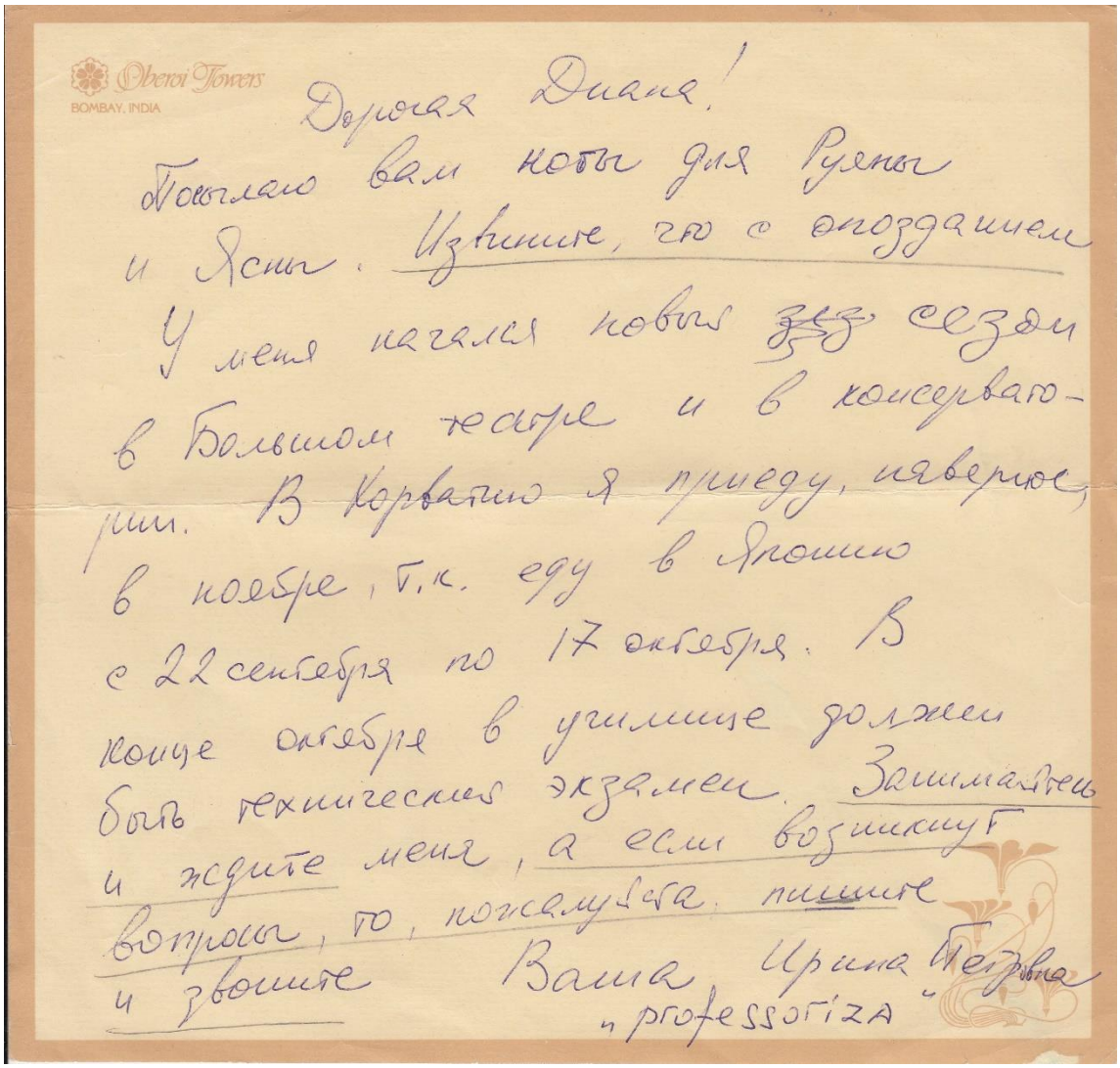
Konzervatorij u Moskvi osnovao je četiri godine kasnije mlađi brat Antona Rubinsteina, Nikolai Rubinstein, a prva profesorica harfe bila je Ida Ivanovna Eichenwald. Naslijedio ju je Aleksandar Ivanovič Slepuškin, a nakon njegove smrti poučavanje nastavljaju Ksenija Erdeli i Marija Korčinska, u dvije paralelne klase.

Za hrvatsku harfističku školu važan lik predstavlja Irina Petrovna Pašinskaja (1948.-2017.). Rođena u Harkovu, u Ukrajini, harfu je počela učiti na Centralnoj muzičkoj školi u Moskvi, nakon čega školovanje nastavlja na Moskovskom državnom konzervatoriju P. I. Čajkovski u klasi profesorice Vere Dulove, kod koje je nakon diplome završila i usavršavanje, tzv. *aspiranturu*. Od 1973. pa sve do 2014. bila je solistica Boljšoj teatra. Štoviše, bila je član ansambla solista Boljšoj teatra, pod dirigentskim vodstvom Alexandra Lazareva. To je bio prvi ansambl koji je u Sovjetskom savezu predstavljao avangardnu glazbu (skladatelje ruske avangarde kao što su Edison Denisov, Sofia Gubaidulina i Alfred Schnittke) u vrijeme kada je ona tamo još bila zabranjena.

[11] Oktobarskom revolucijom otvorena je nova stranica u kulturnom životu svih naroda sovjetske države. Profesionalno obrazovanje postalo je mogućim ne samo u Petrogradu i Moskvi (koji su i dalje ostali temelj razvoja sovjetske harfističke tradicije) već i u saveznim i autonomnim republikama. Nastali su nacionalni kadrovi pedagoga i izvođača te literatura za harfu. Sovjetska harfistička škola zadobila je opće priznanje kao škola naprednih umjetničkih stremljenja i metodičkih principa.

Od 1980. godine bila je profesorica na Moskovskom državnom konzervatoriju P. I. Čajkovski. Njezino cjelokupno djelovanje nagrađeno je počasnom titulom zaslužne umjetnice Rusije. Godine 2000. Irina Petrovna Pašinskaja na poziv Ine Mirkovića dolazi u Hrvatsku kao profesorica harfe na Visokoj školi za glazbenu umjetnost „Ino Mirković", osnovanoj 1991. godine. U vrijeme osnutka to je bila jedna od prvih privatnih visokoškolskih ustanova u ovom dijelu Europe. Škola je djelovala po licenci Moskovskog državnog konzervatorija P. I. Čajkovski, a uživala je veliku potporu Ive Pogorelića. Po dolasku Irine Petrovne Pašinskaje na dvogodišnji magistarski studij upisuje se Diana Grubišić Ćiković, koja je istovremeno djelovala kao asistentica Pašinskajoj. U Rusiji je to poznato kao *aspirantura*.

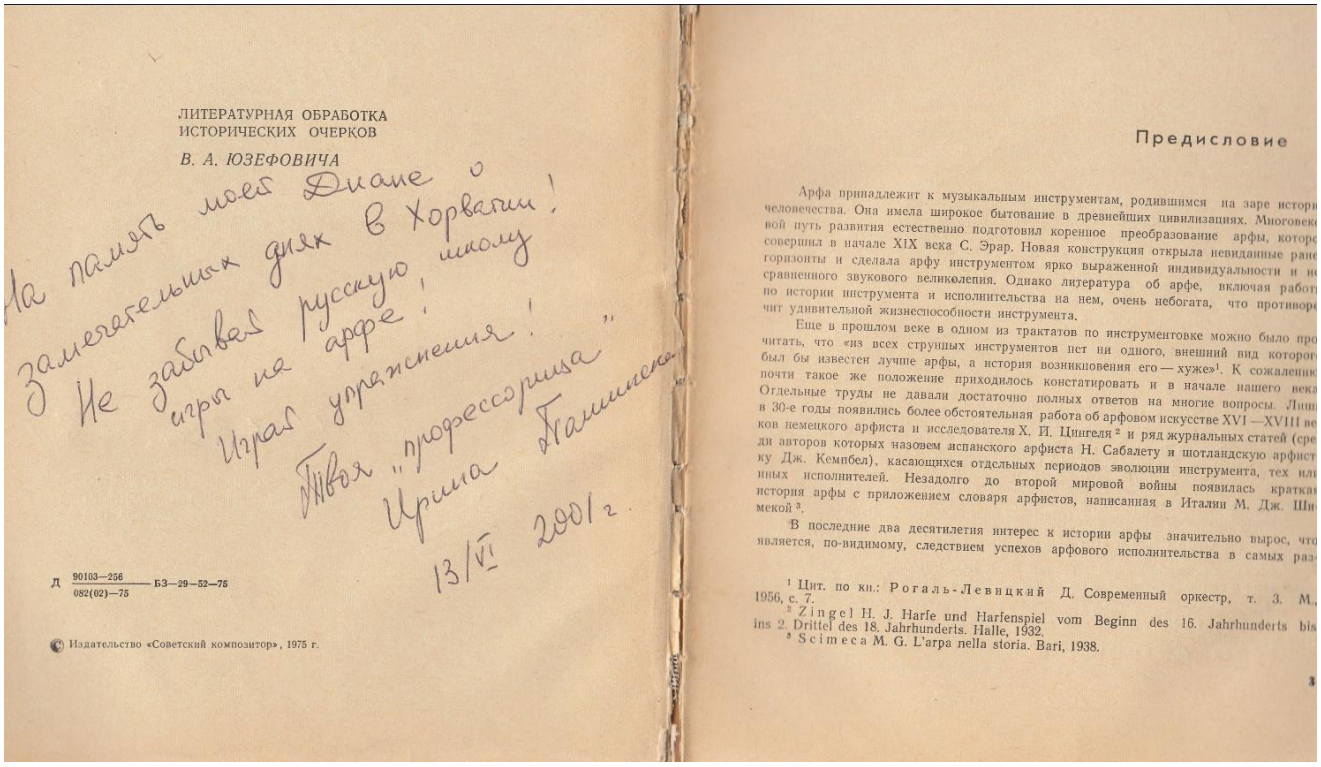
Dvije studentice, Jasna Štiglić i Rujana Slobođan Pavletić, upisale su studij harfe. Međutim, zbog financijama uzrokovanih problema između uprave i ministarstva, na posljednjoj godini studij su nastavile na Muzičkoj akademiji u Zagrebu, gdje su i diplomirale 2005. i 2007. godine. Pašinskaja je u Hrvatsku dolazila do 2003. godine. U dvomjesečnim intervalima ostajala bi desetak dana u Lovranu i vrlo intenzivno radila sa studentima. Za svojeg trogodišnjeg djelovanja u Hrvatskoj, Irina Petrovna Pašinskaja potvrdila je autoritet moskovskog Konzervatorija kao jednog od najvažnijih glazbenih svjetskih središta. Od studenata je već nakon prvog sata tražila da u sviranju koriste isključivo rusku tehniku, unatoč tome što je to bio prvi susret studenata sa ruskim načinom sviranja. Inzistirala je na artikulaciji *ruskog palca* te na metodi *kistevog dviženja,* specifičnog pokreta opuštanja iz zgloba. Tu metodu, koja je jedna od najvažnijih karakteristika ruske škole, razradili su Aleksandar Ivanovič Slepuškin i njegov profesor Wilhelm Posse. Također, ruska škola veliku pažnju pridaje snažnoj i čvrstoj artikulaciji duboko u dlan te sviranju bez ikakvih suvišnih pokreta i gesti. U svojim osnovnim načelima ruska škola ima mnogo sličnosti s francuskom: ruke, kao i cijelo tijelo, moraju biti slobodne, ali snažne, artikulacija mora biti čvrsta, pri čemu se prsti zatvaraju u dlan bez prelamanja, pozicija palca je visoka (iako se razlikuje način artikulacije), a laktovi su paralelni s podom.

5.6 a) Pismo Irine Petrovne Pašinskaje Diani Grubišić Ćiković

„Draga Diana! Šaljem vam note za Rujanu i Jasnu. Oprostite što kasnim s tim. Počeli smo novu sezonu u Boljšoj teatru i na Konzervatoriju. U Hrvatsku dolazim navjerojatnije u studenome zbog toga što smo od 22.9. do 17.10. u Japanu. Krajem listopada u srednjoj školi imamo tehnički ispit. Vježbajte i čekajte me. Ako bude kakvih pitanja, molim vas pišite i zovite. Vaša, Irina Petrovna, „profesorica[12]"

[12] Irina Petrovna Pašinskaja smatrala je oslovljavanje s „profesorica" (što je u Hrvatskoj uobičajeno) vrlo smiješnim i nepotrebnim. Prvom prilikom na takvo oslovljavanje odgovorila je: „Ja nisam profesorica, ja sam Irina Petrovna."

ЛИТЕРАТУРНАЯ ОБРАБОТКА
ИСТОРИЧЕСКИХ ОЧЕРКОВ
В. А. ЮЗЕФОВИЧА

На память моей Диане о
замечательных днях в Хорватии!
Не забывай русскую школу
игры на арфе! Играй упражнения!
Твоя „профессорица"
Ирина Пашинская
13/VI 2001 г.

Д 90103—256 / 082(02)—75 БЗ—29—52—75

© Издательство «Советский композитор», 1975 г.

Предисловие

Арфа принадлежит к музыкальным инструментам, родившимся на заре истори
человечества. Она имела широкое бытование в древнейших цивилизациях. Многовеко
вой путь развития естественно подготовил коренное преобразование арфы, которо
совершил в начале XIX века С. Эрар. Новая конструкция открыла невиданные ране
горизонты и сделала арфу инструментом ярко выраженной индивидуальности и не
сравненного звукового великолепия. Однако литература об арфе, включая работ
по истории инструмента и исполнительства на нем, очень небогата, что противоре
чит удивительной жизнеспособности инструмента.

Еще в прошлом веке в одном из трактатов по инструментовке можно было про
читать, что «из всех струнных инструментов нет ни одного, внешний вид которог
был бы известен лучше арфы, а история возникновения его — хуже»[1]. К сожалению
почти такое же положение приходилось констатировать и в начале нашего века
Отдельные труды не давали достаточно полных ответов на многие вопросы. Лиш
в 30-е годы появились более обстоятельная работа об арфовом искусстве XVI—XVIII ве
ков немецкого арфиста и исследователя Х. И. Цингеля[2] и ряд журнальных статей (сре
ди авторов которых назовем испанского арфиста Н. Сабалету и шотландскую арфист
ку Дж. Кемпбел), касающихся отдельных периодов эволюции инструмента, тех или
иных исполнителей. Незадолго до второй мировой войны появилась кратка
история арфы с приложением словаря арфистов, написанная в Италии М. Дж. Ши
мекой[3].

В последние два десятилетия интерес к истории арфы значительно вырос, что
является, по-видимому, следствием успехов арфового исполнительства в самых раз

[1] Цит. по кн.: Рогаль-Левицкий Д. Современный оркестр, т. 3. М.,
1956, с. 7.
[2] Zingel H. J. Harfe und Harfenspiel vom Beginn des 16. Jahrhunderts bis
ins 2. Drittel des 18. Jahrhunderts. Halle, 1932.
[3] Scimeca M. G. L'arpa nella storia. Bari, 1938.

5.6 b) Posveta Irine Pašinskaje u knjizi Vere Dulove, Umjetnost sviranja harfe, koju je poklonila Diani Grubišić Ćiković.

„Za uspomenu mojoj Diani i za prekrasne dane u Hrvatskoj. Ne zaboravi rusku školu sviranja harfe! Sviraj tehničke vježbe! Tvoja,„profesorica"Irina Pašinskaja.3.6.2001."

6. Split

6.1 Hrvatsko narodno kazalište Split

Uoči blagdana svetog Dujma, 6. svibnja 1893. godine, svečano je otvorena novosagrađena zgrada Općinskog kazališta na današnjem Trgu Gaje Bulata, koji nosi ime gradonačelnika zaslužnog za njegovu izgradnju. Naime, bila je to već četvrta kazališna zgrada u Splitu. Prve dvije su porušene, a treća zgrada, prostrano kazalište koje o svom trošku podignuo gradonačenik Antonio Bajamonti, izgorila je u požaru. Otvorenje novog kazališta bio je događaj velikog kulturnog i političkog značaja za cijelu Hrvatsku budući da zgrada Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu tada još nije bila izgrađena. Zanimljivo je spomenuti da se tom prilikom prvi put čuo materinji jezik s kazališne pozornice. U prethodnom Bajamontijevom kazalištu, hrvatski jezik bio je zabranjen na pozornici, ali i u gledalištu. Budući da stalni umjetnički ansambl još nije postojao, u Kazalištu su nastupale putujuće operne trupe, najčešće iz Italije i Češke, ali i Zagreba. Već 1898. osnovano je Hrvatsko dramatično društvo u Spljetu. Međutim, taj prvi pokušaj pokretanja stalnog ansambla trajao je samo dvije godine. Prilikom prve obnove zgrade, 1920., osnovan je prvi profesionalni dramski ansambl službenog naziva Narodno pozorište za Dalmaciju. Početkom 1928., naslućujući da će dotadašnje profesionalno kazalište biti ukinuto, skupina kazališnih entuzijasta na čelu s Ivom Tijardovićem pokreće Splitsko kazališno društvo koje uprizoruje niz dramskih djela, opera i opereta. Hrvatsko narodno kazalište u Splitu osnovano je 1940. godine s Tijardovićem kao prvim intendantom. Nažalost, već sljedeće godine, 1941., rad kazališta prekida talijanska okupacija. Kontinuirani rad profesionalnog kazališta započinje po oslobođenju, 1. srpnja 1945., osnivanjem Narodnog kazališta u Splitu i traje do današnjeg dana.

Prva splitska harfistica, Dunja Havala Lučev (1940.-), glazbeno školovanje započela je u Glazbenoj školi Vatroslava Lisinskog u Zagrebu kao učenica klavira. Zanimljivo je da joj je klavir predavala Tita Hoffmann, sestra njezine buduće profesorice harfe, Helle Hoffmann. Nakon što je završila srednju glazbenu školu, otvaraju se radna mjesta u splitskom i osječkom kazalištu. Odabire Split, za koji je bila obiteljski vezana te kao solo harfistica Hrvatskog narodnog kazališta u Splitu djeluje od 1962. pa sve do umirovljenja, 1998. Budući da u vrijeme kada je završila srednju školu studij harfe na Muzičkoj akademiji u Zagrebu još nije postojao, zaposlila se i odlučila upisati studij tek kada nabavi novi, bolji instrument. Harfa koju je kazalište nabavilo prilikom otvaranja radnog mjesta bila je u izrazito lošem stanju.

Srećom, uskoro se ukazala mogućnost nabave novog instrumenta, ruske harfe *Lunačarski*, nakon čega Dunja Havala Lučev 1971. započinje studij na beogradskom *Fakultetu muzičke umetnosti* [13] gdje je 1975. diplomirala u klasi profesora Josipa Pikelja[14].

U Splitu je rođena i Željka Sponza Verbič, međutim ona u djetinjstvu s roditeljima odlazi u Beograd i čitav život ostala je vezana za Srbiju. Harfu je počela učiti kod profesora Josipa Pikelja, a diplomirala je na *Akademiji za glasbo* u Ljubljani kod profesorica Elene Portograndi i Rude Ravnik Kosi.

6.2 Glazbena škola Josipa Hatzea

Dunja Havala Lučev u Glazbenoj školi Josipa Hatzea u Splitu započela je raditi 1979. Njezina prva učenica Edita Topić Kopeczky (1964.-) nakon diplome (1988.) postaje solistica orkestra opere HNK u Zagrebu, a 1999., nakon umirovljenja profesorice Dunje Havala Lučev, prelazi u orkestar opere HNK Split. Među ostalim učenicama, danas su diplomirane harfistice: Dijana Topić Sretenović (profesorica harfe u *Muzičkoj školi Mokranjac* u Beogradu), Mirjam Lučev Debanić (solistica Zagrebačke filharmonije i profesorica na Muzičkoj akademiji u Zagrebu), Biserka Krčelić (profesorica u Glazbenoj školi Vatroslava Lisinskog u Zagrebu) i Doris Karamatić (harfistica Zagrebačkog gradskog kazališta Komedija).

[13]studij harfe na *Fakultetu muzičke umetnosti* u Beogradu osnovan je 1937., a škola harfe pri Akademiji otvorena je 1941. Prvi profesor bio je Josip Pikelj.

[14] 1920. u Vršcu je osnovana *Vojna muzička škola* u koju su regrutirani dječaci iz cijele Kraljevine Jugoslavije. Dva dječaka, Valter Lešanc i Josip Pikelj (Slovenac iz Zagorja ob Savi), učili su harfu kod češkog profesora. Pikelj je brzo napredovao i kasnije postao harfist *Orkestra Kraljeve garde*. Nedugo zatim, poduku je nastavio kod francuskinje Nicole Anquier Kaštelan, prve profesionalne harfistice u Beogradu. Nicole Anquier po završetku pariškog Konzervatorija održavala je recitale po Europi i tako je 1919. stigla u Beograd, gdje se udala i ostala sve do 1941. Bila je vrlo aktivna u gradskom glazbenom životu; osim solistički, nastupala je u mnogim komornim sastavima i u raznim orkestrima te na taj način postala začetnica harfizma u Beogradu. Važno je spomenuti da se njezino ime spominje samo u srpskim izvorima, koji njezino ime navode fonetski, *Nikol Ankije.* Budući da u stranim izvorima nisam uspjela pronaći etimološki zapis imena, za pomoć sam zamolila profesoricu francuskog, Blaženku Bubanj, koja je kao moguće varijante zapisa imena navela: Anquier, Hanquier ili Hanquiez.

7. Rijeka

7.1 Hrvatsko Narodno Kazalište Ivana pl. Zajca

Kazališni život u Rijeci dugi niz godina odvijao se u Teatru Adamić gdje su redovito nastupale operne i dramske družine, najčešće iz Italije. Riječka gradska uprava 1883. na čelu s Giovannijem Ciottom, unukom Andrije Ljudevita Adamića, donosi odluku o izgradnji suvremene kazališne zgrade na Rječini. Projekt je naručen u bečkom atelijeru arhitekata Hermana Helmera i Ferdinanda Fellnera prema čijim nacrtima deset godina kasnije nastaje i zgrada zagrebačkog HNK. Na svečanom otvorenju Općinskog kazališta (*Teatro comunale*), 3. listopada 1885., u Rijeci su prvi puta izvedene Verdijeva Aida i Ponchiellijeva Gioconda. U kazališnoj zgradi postavljena je prva električna žarulja te prvi telefon u gradu. Riječko Kazalište pohodile su razne operne trupe, najčešće iz Venecije i Milana, kao i mnoga slavna imena poput Giacoma Puccinija, Pietra Mascagnija, Enrica Carusa i Sarah Bernhardt. Kazalište je funkcioniralo kao *teatro stagione* sve do 1946. kada je osnovano stalno Narodno kazalište u Rijeci s hrvatskom i talijanskom dramom, operom i baletom. Imenovana je uprava na čelu s intendantom Đurom Rošićem. Iste godine održana je prva predstava na hrvatskom jeziku, *Dubravka* Ivana Gundulića. Ime Ivana Zajca Kazalište nosi od 1953. godine, a 1994. godine dobiva današnji naziv - Hrvatsko narodno kazalište Ivana pl. Zajca.

Prva harfistica u Rijeci bila je Dana Krema, učenica Lujze Holubove. Nakon završene Srednje muzičke škole Hrvatskog državnog konzervatorija u Zagrebu, stekla je 1952. godine zvanje stručnog učitelja na Državnoj muzičkoj školi u Zagrebu. U HNK Ivana pl. Zajca djelovala je od 1954. do 1974. godine. Budući da je kazališni instrument bio u vrlo lošem stanju, dugi niz godina provela je svirajući na vlastitoj harfi, instrumentu poznatog francuskog proizvođača *Érard*, koju je rabljenu nabavila za vrijeme školovanja u Zagrebu. U to vrijeme žice za harfu bilo je gotovo nemoguće nabaviti, stoga su mnogi iz nužnosti pribjegavali najrazličitijim rješenjima. Danin otac, profesor matematike i kemije, žice je izrađivao od niti rasparanih najlonskih čarapa. Prve prave žice nabavila je 1962. godine u Genovi Danina sestra Jela, koja je kao brodski administrator plovila na brodu Jugolinije. Ona je uspostavila i prve kontakte s talijanskom tvornicom *Salvi*, što je omogućilo kupnju nove kazališne harfe. U to vrijeme instrumente je popravljao samo majstor Marko Ilinić u Zagrebu, koji je servisirao i novu kazališnu harfu. Svoju staru harfu Érard Dana Krema je poklonila majstoru Iliniću za rezervne dijelove.

U radionici Marka Ilinića, koja se nalazila u Obrtničkom prolazu, zanat je učio i jedini majstor za harfe toga vremena, Drago Franjić (1948.-2009.) Rođen u šibenskom zaleđu, u Zagreb dolazi u srednju drvodjeljsku školu, nakon čega počinje raditi kod Ilinića kao majstor drva za instrumente. Taj posao vrlo brzo mu se svidio te upisuje školu za graditelja glazbala i nastavlja raditi i učiti zanat kod majstora Ilinića. Kasnije je upisao i ekonomsku školu te u toj struci radio gotovo čitav život. Nikad nije prestao popravljati različite instrumente, a bio je jedini koji se bavio popravljanjem harfi[15]. Zadnjih deset godina svog života otvorio je vlasiti obrt za popravak glazbala. Uz svog oca, Dragu Franjića, s harfom se prvi puta susrela njegova kći Mirjana Krišković, danas solo harfistica Simfonijskog orkestra Hrvatske radiotelevizije.

7.2 Glazbena škola Ivana Matetića Ronjgova

Dana Krema predavala je harfu u Glazbenoj školi Ivana Matetića Ronjgova u Rijeci, a u arhivskim podacima spominje se samo jedna učenica harfe, u školskoj godini 1954./55. Nakon toga slijedi dugačko razdoblje bez učenika harfe, sve do 1994. kada u školi harfu počinje predavati Diana Grubišić Ćiković. Njezine prve tri upisane učenice danas su diplomirane harfistice. Jasna Štiglić diplomirala je 2005. na Muzičkoj akademiji u Zagrebu kod profesorice Diane Grubišić Ćiković, koju je naslijedila kao profesorica harfe u Glazbenoj školi Ivana Matetića Ronjgova. Vlasta Hribar Barković nakon završene osnovne škole harfe i mature teoretskog smjera, odlazi na studij harfe na *Conservatorio Jacopo Tomadini* u Udinama, a danas je harfistica orkestra Hrvatskog narodnog kazališta Ivana pl. Zajca. Neda Božić Uzelac diplomirala je na Muzičkoj akademiji u Zagrebu 2008. kod profesorice Diane Grubišić Ćiković, a životni put odveo ju je u Dublin, gdje danas živi i radi.

[15] Posljednjih 25 godina na ovom području harfe servisira Dalibor Bernatović, harfist i profesor iz Maribora, hrvatskog porijekla.

8. Osijek

U Hrvatskom narodnom kazalištu u Osijeku zaposlena je od 1984. godine do danas gospođa Svetlana Dokuš (rođena Sekerakova), Ukrajinka iz Češke. Budući da u matičnoj knjizi HNK nisu evidentirani podaci o radnim mjestima prije spomenute godine, raniji podaci nisu potpuno precizni. Od 1952./53 do 1962. u Kazalištu je djelovala Zlata Bernatović[16]. Prema kazivanju njezinog sina, Dalibora Bernatovića, ona je 1946. bila maturantica klavira u glazbenoj školi samostana sv. Vinka u zagrebačkoj Varšavskoj ulici kada je na području Jugoslavije proglašena potreba za pet harfistica u opernim orkestrima. Zlata Bernatović počinje učiti harfu te 1952. po dekretu odlazi u Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku gdje ostaje sve do 1962. kada postaje harfistica *Slovenskog narodnog gledališča* u Mariboru.

Dunja Lučev Havala od 1970. do 1975. redovito je dolazila svirati na Annale komorne opere i baleta, na poziv utemeljitelja te manifestacije, splitskog dirigenta Dragutina Savina. U sezoni 1989./90 s orkestrom Opere HNK u Osijeku surađivala je Edita Topić Kopeczky.

[16] Sin Zlate Bernatović, Dalibor Bernatović, diplomirao je na Muzičkoj akademiji u Zagrebu 2001., u klasi profesorice Marije Mlinar. Njegov sin, Zlatin unuk, Brin Bernatović sadašnji je student harfe na zagrebačkoj Muzičkoj akademiji.

9. Zaključak

Pišući i istražujući o povijesti sviranja harfe u Hrvatskoj pronašla sam mnoge zanimljive, upečatljive, ali i neočekivane podatke. Sada, na kraju pisanja ovog rada, mogu sa sigurnošću potvrditi kako je ova tema mnogo opsežnija od prvotnih očekivanja. Moj diplomski rad mogao bi poslužiti kao temelj i početna točka za neko sljedeće, još detaljnije istraživanje. Zbog situacije uzrokovane epidemijom koronavirusa nisam imala slobodan pristup svim arhivima i školama u kojima sam planirala provoditi istraživanje, stoga ovaj rad predstavlja presjek dostupnih informacija koje sam osobno smatrala najvažnijima i najinteresantijima. Potpunu sistematizaciju harfista te ustanova na kojima je harfa prisutna ostavljam nekom budućem radu.

10. Literatura

BEZIĆ, Nada, *Glazbene šetnje Zagrebom*–Školska knjiga, Zagreb, 2016.

DOBRONIĆ-MAZZONI, Rajka, *Harfa ljudi događaji, Strune sjećanja*-Vlastita naklada Rajka Dobronić-Mazzoni, Zagreb, 2009.

DOBRONIĆ MAZZONI, Rajka, *Lujza Holubova, Harpist of Croatia, The American Harp Journal, Official Publication of the American Harp Society*–svezak 21, broj 1, 2007

Digitalizirana izvješća Glazbene škole Hrvatskog glazbenog zavoda <https://hgz.eindigo.net/> (stranica posjećena 11.7.2020.)

DULOVA, Vera, *Umjetnost sviranja harfe* - Savez sovjetskih kompozitora, Moskva, 1975.

Hrvatski glazbeni zavod: *O nama, povijest Zavoda* <https://www.hgz.hr/> (stranica posjećena 12.7.2020.)

KRPAN, Erika, *Muzička akademija Sveučilišta u zagrebu, 90 godina-monografija*, Zagreb, 2011.

MATUŠEK, Alen, *Šetnja Hrvatskom tragovima čeških glazbenika, Susreti*,glasilo hrvatsko-češkog društva–broj 36-37, Zagreb, ožujak 2019.

11. Popis slika

Slika 3.2 a)
Izvješće Narodnoga zemaljskoga glazbenoga zavoda iz školske godine 1895./96 prikazuje nastavni plan nižeg tečaja harfe 6
Slika 3.2 b)
Izvješće Narodnoga zemaljskoga glazbenoga zavoda iz školske godine 1895./96 prikazuje nastavni plan višeg tečaja harfe 6
Slika 4.2 a)
Program dobrotvornog koncerta u Hrvatskom glazbenom zavodu 10
Slika 4.3 a)
Profesorica Lujza Holubova sa svojim učenicima 13
Slika 5.4 a)
Rukopis Marije Mlinar, prijepis notnog zapisa Chanson de Mai, op. 40 Alphonsea Hasselmansa 17
5.6 a)
Pismo Irine Petrovne Pašinskaje Diani Grubišić Ćiković 22
5.6 b)
Posveta Irine Pašinskaje u knjizi Vere Dulove, Umjetnost sviranja harfe 23